

دانشگاه پیام نور

مرکز تهران

گروه علمی تاریخ

عنوان پایان نامه

بررسی شورش ها و قیام های گیلان در عصر شاه عباس اول

استاد راهنما

دکتر مهری ادریسی آریمی

استاد مشاور

دکتر ساسان طهماسبی کهیانی

دانشجو

لیلا پستادست

پایان نامه

برای دریافت درجه کارشناسی ارشد

در رشته تاریخ ایران اسلامی

شهریور ۱۳۹۰

به نام خداوند جان و خرد

کزین برتر اندیشه بر نگذرد

تقدیم به:

غنچه نو شکفته ام ، اسراء خانم
که با آمدنش شادی زندگی ام را
دو صد چندان کرد.

مَنْ لَمْ يَشْكُرِ الْمَخْلُوقَ لَمْ يَشْكُرِ الْخَالِقَ

با تشکر و سپاس فراوان از سرکار خانم دکتر ادیسی و جناب آقای دکتر طهماسبی که با راهنمایی های استادانه و مشفقانه خویش مرا در انجام این امر بسیار یاری نمودند. از درگاه ایزد منان توفیقات روزافزون در تمامی مراحل زندگی برای این سروران عزیز صمیمانه آرزومندم .

باسپاس فراوان

لیلا پستادست

رشت شهریور ۱۳۹۰

چکیده

در تاریخ گیلان آنچه بیش از تمام وقایع جلب توجه می کند قیام های مکرر توده های محروم بر ضد ستمگران و غاصبین و نیز تلاش برای استقرار عدالت اجتماعی و مساوات و برابری است. مردم گیلان از دیرباز، زمانی که اعراب مسلمان قصد فتح ایران را کردند حاضر به تسلیم و سازش نشدند و سرزمین گیلان تا حدود قرن سوم هـ. ق دارای حکومت های پادشاهی مستقلی بود، بعد از آن نیز مردم گیلان با میل و رغبت خود به آیین مقدس تشیع مشرف شدند، که این خود گویای روحیه عدالت طلبی و ظلم ستیزی مردم گیلان است.

در این تحقیق هدف اصلی بررسی علل و چگونگی شکل گیری شورش ها و قیام ها در درون دستگاه قوی حکومتی شاه عباس اول می باشد و اساساً اینکه این شورش ها و قیام ها در درون دستگاه قوی حکومتی شاه عباس چرا و چگونه شکل گرفته است و نحوه برخورد پادشاه صفویه با این شورش ها و قیام ها چگونه بوده است.

درباره این رویدادها تا کنون پژوهش مستقلی صورت نگرفته است. از همین رو، این پایان نامه بر آن است طی یک پژوهش تاریخی زوایا و ابعاد گوناگون این حوادث و علل وقوع آنها را از آغاز تا پایان بررسی نماید.

پرسش های اساسی در تحقیق حاضر عبارتند از:

۱. زمینه ها و عوامل مؤثر در تکوین شورش ها و قیام ها در عصر شاه عباس اول کدامند؟
 ۲. در جریان این شورش ها و قیام ها خواسته های مردم و رهبران آنها چه بود؟
 ۳. شیوه حکومتی شاه عباس اول چه تأثیری بر جریان این شورش ها و قیام ها داشته است؟
- برای گردآوری داده های این پژوهش از روش مطالعه کتابخانه ای و مبتنی بر مطالعه تطبیقی منابع، اسناد و نسخ خطی استفاده شده است. سپس با توجه به اطلاعات تاریخی و بر اساس روش های پژوهشی در تاریخ به تجزیه و تحلیل و یافتن رابطه علت و معلول بین پدیده ها و رخداد های مربوط به موضوع پژوهش اقدام گردید و حاصل کار سرانجام با استناد به منابع تاریخی تدوین و نوشته شد.

بر اساس این یافته ها، علل عمده شکل گیری این شورش ها و قیام ها از دست رفتن استقلال سیاسی، فشار مالیاتی، تبدیل اراضی تیولی گیلان به اراضی خاصه به سال ۱۰۰۶ هـ. ق و تلاش شاه

عباس اول در به انحصار در آوردن ابریشم گیلان به عنوان مهم ترین منبع اقتصادی مردم این منطقه و تحویل درآمد حاصل از آنها به خزانه شاهی بود، که این امر با طبع استقلال جوی مردم این خطه ناسازگار بوده و خود باعث بروز نا آرامی هایی گردید.

به طور یقین تمامی این شورش ها و قیام ها دستاوردی جز سرکوب شدید، ایجاد اختناق، ظلم و ستم بیشتر حکام صفوی، افزایش فشار مالیاتی، قتل عام عمومی مردم بی گناه، از دست رفتن استقلال سیاسی و اقتصادی مردم منطقه، تبدیل شدن اراضی تیولی به اراضی خاصه و ایجاد محیط رعب و وحشت و اجرای سیاست مشت آهنین توسط دولت صفوی حاصل دیگری برای مردم منطقه در بر نداشت.

کلید واژگان :

بیه پس ، بیه پیش ، شاه عباس اول ، صفویه ، قیام های مردمی ، گیلان

فهرست مطالب

مقدمه الف

فصل اول : مبانی پژوهش

- بیان مسأله..... ۲
- فرضیات پژوهش..... ۳
- اهداف پژوهش..... ۳
- روش پژوهش..... ۳
- تعاریف مفاهیم واصطلاحات ۴
- ارزیابی منابع پژوهش ۷

فصل دوم

بخش اول : اوضاع سیاسی ، اقتصادی و اجتماعی بیه پس در عصر صفویه

(تا آغاز سلطنت شاه عباس اول { ۹۹۶ - ۱۰۳۸ هـ. ق. })

- تبارنامه و تاریخچه کوتاهی از خاندان اسحاقی..... ۱۳
- ۱- اوضاع بیه پس در عصر شاه اسماعیل..... ۱۷
- ۱-۱ امیره دباچ (مظفر سلطان) ۹۲۲-۹۴۳ هـ. ق..... ۱۷
- ۲- اوضاع بیه پس در عصر شاه طهماسب اول..... ۲۰
- ۲-۱ امیره دباچ (مظفر سلطان) ۹۲۲-۹۴۳ هـ. ق..... ۲۰
- ۲-۲ امیره شاهرخ ۹۵۰-۹۷۵ هـ. ق..... ۲۳
- ۲-۳ محمود خان بن مظفر سلطان ۹۶۵-۹۷۰ هـ. ق..... ۲۴
- ۲-۴ جمشید خان بن محمود خان ۹۷۵-۹۸۹ هـ. ق..... ۲۶
- ۳- اوضاع بیه پس در عصر شاه سلطان محمد خدا بنده..... ۲۷
- ۳-۱ وکالت یافتن کامران میرزای کهدمی و قتل جمشید خان..... ۲۷
- ۳-۲ طغیان شیرزاد ماکلوانی..... ۲۸
- ۳-۳ حکومت پسران جمشید خان ۹۹۰-۹۹۹ هـ. ق..... ۲۸

بخش دوم : اوضاع سیاسی ، اقتصادی و اجتماعی بیه پیش در عصر صفویه

(تا آغاز سلطنت شاه عباس کبیر)

- تبار نامه و تاریخچه کوتاهی از خاندان کیایی..... ۳۱
- ۱- اوضاع بیه پیش در عصر شاه اسماعیل اول..... ۳۴
- ۱-۱ کار کیا میرزا علی ۸۸۳-۹۰۹ هـ. ق..... ۳۹
- ۱-۱-۱ روابط خاندان کیایی با خاندان اسحاقی (حکام بیه پس)..... ۳۹
- ۱-۲ کار کیا سلطان حسن ۹۰۹-۹۱۱ هـ. ق..... ۴۱
- ۳-۱ کار کیا سلطان احمد اول ۹۱۱-۹۴۰ هـ. ق..... ۴۲
- ۲- اوضاع بیه پیش در عصر شاه طهماسب اول..... ۴۴
- ۲-۱ کار کیا سید علی کیا ۹۴۰-۹۴۱ هـ. ق و کار کیا حسن دوم ۹۴۱-۹۴۳ هـ. ق..... ۴۴
- ۲-۲ خان احمد دوم (خان احمد گیلانی) ۹۴۳-۹۷۵ و ۹۸۵-۱۰۰۰ هـ. ق..... ۴۵

فصل سوم

بخش اول : اوضاع سیاسی ایران در عصر شاه عباس اول

- ۱- اوضاع سیاسی ایران پیش از به سلطنت رسیدن شاه عباس اول..... ۵۶
- ۲- اوضاع سیاسی ایران در عصر شاه عباس اول..... ۵۷
- ۳- اوضاع داخلی ایران و سیاست های شاه عباس اول..... ۵۹

بخش دوم : اوضاع سیاسی ، اقتصادی و اجتماعی گیلان در عصر شاه عباس اول

- ۱- اوضاع سیاسی ، اجتماعی گیلان در عصر شاه عباس اول..... ۷۳
- ۲- اقتصاد گیلان در عصر شاه عباس اول..... ۷۵

فصل چهارم

بررسی شورش ها و قیام های مردمی در گیلان در عصر شاه عباس اول

- ۱- گیلان ؛ شورش خان احمد گیلانی و فتح گیلان ۱۰۰۰ هـ. ق..... ۸۴
- ۱-۱ ارزیابی زندگی و شخصیت خان احمد گیلانی..... ۸۴

- ۲-۱ روابط خان احمد گیلانی با شاه عباس اول..... ۸۷
- ۳-۱ سرنوشت خان احمد گیلانی..... ۹۹
- ۴-۱ دستاورد شورش خان احمد برای مردم گیلان..... ۱۰۱
- ۲- طالش؛ آغاز نافرمانی و مخالفت امیر حمزه خان طالش ۱۰۰۱ هـ.ق..... ۱۰۴
- ۱-۲ علت مخالفت امیر حمزه خان طالش ۱۰۴
- ۲-۲ تسلیم شدن امیر حمزه خان طالش و نتیجه عصیان او ۱۰۶
- ۳- فومن؛ آغاز قیام امیره شاه ملک در فومن ۱۰۰۲ هـ.ق..... ۱۱۰
- ۱-۳ علت مخالفت امیره شاه ملک و طالش کولی..... ۱۱۲
- ۲-۳ نتیجه قیام امیره شاه ملک ۱۱۵
- ۳-۳ سرنوشت امیره شاه ملک..... ۱۱۹
- ۴- فومن؛ آغاز نافرمانی علی خان و امیره مظفر اواخر سال ۱۰۰۲-۱۰۰۳ هـ.ق..... ۱۲۰
- ۱-۴ آمدن فرهاد خان به تنیان برای دستگیری علی خان..... ۱۲۶
- ۲-۴ گرفتار شدن پسران امیره سیاوش و برادرش مظفر به دست ذوالفقار خان ۱۲۸
- ۳-۴ گرفتار شدن علی خان و نتیجه شورش او..... ۱۲۹
- ۴-۴ اوضاع گیلان پس از دستگیری علی خان و دستاورد شورش وی برای گیلانیان..... ۱۳۲
- ۵-۴ انتقال علی خان به قزوین و سرنوشت او..... ۱۳۳
- ۶-۴ سرنوشت کامران بیک تولمی..... ۱۳۴
- ۵- لاهیجان؛ آغاز مخالفت و نافرمانی طالش کولی و بوسعید میر ۱۰۰۳ هـ.ق..... ۱۳۶
- ۱-۵ دستاورد اقدامات طالش کولی و بوسعید برای گیلانیان..... ۱۴۰
- ۶- لشت نشاء؛ قیام چپک ها و اژدرها به رهبری کار کیا علی حمزه ۱۰۰۴ هـ.ق..... ۱۴۱
- ۱-۶ نتیجه قیام کار کیا حمزه..... ۱۴۴
- ۲-۶ دستاورد قیام کار کیا حمزه برای مردم گیلان خصوصاً مردم لشت نشاء..... ۱۴۵
- ۷- فومن؛ قیام مردم فومن به رهبری کار کیا فتیحی ۱۰۱۲ هـ.ق..... ۱۴۸
- ۱-۷ علت قیام مردم فومن..... ۱۴۸
- ۲-۷ دستاورد قیام مردم فومن..... ۱۵۱
- ۳-۷ گیلان در دوره وزارت بهزاد بیک..... ۱۵۲
- ۴-۷ احوال بهزاد بیک در زمان وزارتش ۱۵۳
- ۵-۷ عملکرد بهزاد بیک در گیلان ۱۵۶

فصل پنجم : تفارق و تشابه شورش ها و قیام ها

۱۵۹.....	بررسی موارد اشتراک و افتراق شورش ها و قیام ها.....
۱۶۴.....	نتیجه گیری.....
۱۶۶.....	کتابنامه.....
۱۷۰.....	چکیده انگلیسی.....

مقدمه

تاریخ هر سرزمینی مشحون است از شجاعت و دلاوری مردانی جسور که در برابر ظلم و بی عدالتی سر خم ننموده و همواره برای اعتلای عدالت با حکومت های جبار و ستمگر جنگیده اند، گیلان نیز به عنوان سر سبزترین و شاداب ترین استان های ایران در طول تاریخ، سرزمین دلاوران و آزاد مردان بوده است. در دامنه کوه های سر به فلک کشیده و پوشیده از درختان و رود های پر آب و خروشان و در پناه جنگل ها و کوهستان های آن مردمی شجاع و جسور، آزاد و مستقل زندگی می کنند که هرگز زیر بار ظلم، زور و بی عدالتی نرفته و نخواهند رفت.

مردم گیلان تا اوایل دوره صفویه دارای حکومت های مستقل و پادشاهی های کوچک محلی بودند و این روند تا زمان حکومت شاه عباس اول ادامه داشت. این سرزمین از یک طرف موطن شیخ زاهد گیلانی، مرشد شیخ صفی و از طرف دیگر حامی شاه اسماعیل اول، سر سلسله جنابان این دودمان بود، به همین دلیل سلاطین اولیه صفوی توجه خاصی به گیلان داشتند و همواره استقلال این سرزمین را محترم شمرده و همیشه سعی در تحیب قلوب حکام محلی گیلان داشتند و گاهی نیز برای استحکام بیشتر روابط دوستانه خود دختران و خواهران دربار خود را به نکاح حکام بیه پس و بیه پیش در می آوردند و در عوض نیز حکام گیلان علم سرکشی و عناد خویش را بر نمی افراشتند. ولی در برهه هایی از حکومت صفویه خصوصاً در زمان شاه طهماسب اول و شاه عباس اول، حکام و مردم گیلان سر عناد بر تافته، طغیان کردند.

در تحقیق و پژوهش حاضر علل و چگونگی شکل گیری این شورش ها و قیام ها در عصر شاه عباس اول مورد نقد و بررسی قرار گرفته است و سعی بیشتر بر آن بوده است که حوادث این دوره با توجه به آنچه در کتب تاریخی دوره مذکور ذکر گردیده به ترتیب زمانی آورده شود، که بر این اساس حوادث این دوره با شورش خان احمد گیلانی حاکم بیه پیش در سال ۱۰۰۰ هـ. ق شروع و با قیام مردم فومن به سال ۱۰۱۲ هـ. ق خاتمه یافته است. ولی برای درک بهتر مطالب نگاهی هر چند گذرا به اوضاع سیاسی، اقتصادی و اجتماعی بیه پس و بیه پیش از زمان سلطنت شاه اسماعیل اول تا آغاز سلطنت شاه عباس اول و اوضاع سیاسی ایران در عصر شاه عباس اول، اوضاع سیاسی، اقتصادی و اجتماعی گیلان در عصر شاه عباس اول در فصولی جداگانه اختصاص یافته است.

فصل اول

مبانی پژوهش

تعریف مسأله و بیان سوال های اصلی پژوهش

روحیه عدالت طلبی و سازش ناپذیری مردم گیلان در طول تاریخ مطمئناً از نظر پادشاهان مقتدر و وقایع نگاران درباری آن ها به دور نمانده است. مردم گیلان همواره در برابر ظلم و بی عدالتی حکومت های استبدادی قیام و انقلاب کرده اند. در تاریخ گیلان آنچه بیش از تمام وقایع جلب توجه می کند قیام های مکرر توده های محروم بر ضد ستمگران و غاصبین و نیز تلاش برای استقرار عدالت اجتماعی و مساوات و برابری است. مردم گیلان از دیرباز، زمانی که اعراب مسلمان قصد فتح ایران را کردند حاضر به تسلیم و سازش نشدند و گیلان تا حدود قرن سوم هـ. ق دارای حکومت های پادشاهی مستقلی بود، بعد از آن نیز مردم گیلان با میل و رغبت خود به آیین مقدس تشیع مشرف شدند، که این خود گویای روحیه عدالت طلبی و ظلم ستیزی مردم گیلان است که با تأسی از مکتب عاشورا حاضر به تسلیم در برابر ظلم و ستم نشدند. حتی در دوره های قبل از اسلام نیز مردم گیلان صددرصد تابع حکومت های مرکزی نبودند و خود دارای حکومت های پادشاهی مستقلی (پادوسبانیان، کادوسیان، آل باوند و ...) بودند.

در این تحقیق هدف اصلی بررسی علل و چگونگی شکل گیری شورش ها و قیام ها در درون دستگاه قوی حکومت شاه عباس اول می باشد و اساساً اینکه چرا و چگونه این شورش ها و قیام ها در درون دستگاه قوی حکومت شاه عباس شکل گرفته است و نحوه برخورد پادشاه صفویه با این شورش ها و قیام ها چگونه بوده است. شورش و قیام مردم گیلان و همراهی آنان با رهبران این قیام ها عمدتاً به دلیل روحیه استقلال طلبی مردم گیلان و در مخالفت با سیاست تمرکز گرایی شاه عباس اول صورت گرفت. هم چنین فشار مالیاتی دوران شاه عباس نیز از دیگر دلایل این شورش ها و قیام ها به شمار می رود.

این شورش ها و قیام ها در طی دوران سلطنت شاه عباس یکی از مهم ترین وقایع تاریخ گیلان در دوره صفویه است. درباره این رویدادها تا کنون پژوهش مستقلی صورت نگرفته است. از همین رو، این پایان نامه بر آن است طی یک پژوهش تاریخی زوایا و ابعاد گوناگون این حوادث و علل وقوع آنها را از آغاز تا پایان بررسی نماید.

پرسش های اساسی در تحقیق حاضر عبارتند از:

۱. زمینه ها و عوامل مؤثر در تکوین شورش ها و قیام ها در عصر شاه عباس اول کدامند؟

۲. در جریان این شورش ها و قیام ها خواسته های مردم و رهبران آنها چه بود؟

۳. شیوه حکومتی شاه عباس اول چه تأثیری بر جریان این شورش ها و قیام ها داشته است؟

فرضیات پژوهش

تحقیق حاضر بر فرضیه های زیر استوار است ، به نظر می رسد که:

۱. علت اصلی شکل گیری این شورش ها و قیام ها به دلیل روحیه عدالت طلبی و ظلم ستیزی مردم گیلان و فشار مالیاتی بوده است.

۲. در اکثر این شورش ها و قیام ها بیشترین خواسته مردم اجرای عدالت و کاهش فشار مالیاتی بود.

۳. سیاست تمرکز گرایی شاه عباس و تلاش وی در به انحصار در آوردن ابریشم گیلان در شکل گیری این شورش ها و قیام ها موثر بوده است.

اهداف پژوهش

برای هر پژوهشی اهدافی وجود دارد که پژوهشگر باید در راه نیل بدان کوشش نماید . در « بررسی شورش ها و قیام های مردمی در گیلان در عصر شاه عباس اول» نیز اهدافی در نظر گرفته شده است که عبارتند از:

۱. شناخت کلی شورش ها و قیام های گیلانیان در عصر شاه عباس اول

۲. شناخت خاستگاه اجتماعی و سیاسی رهبران و هدایت کنندگان

۳. شناخت زمینه ها و علل تکوین و پیدایش این حوادث

۴. تبیین مساعی و نقش مردم در تکوین این حوادث

روش پژوهش

برای گردآوری داده های این پژوهش از روش مطالعه کتابخانه ای و مبتنی بر مطالعه تطبیقی منابع، اسناد و نسخ خطی استفاده شده است. منابع تاریخی مربوط به پایان نامه به دو دسته تقسیم شده

و مورد مطالعه قرار گرفته است. دسته اول شامل منابع پایه است که کتاب های تاریخی مربوط به عصر صفویه و خصوصاً دوره شاه عباس اول را در بر می گیرد. و دسته دوم شامل کتاب ها و مقالات و پایان نامه هایی است که در دهه های اخیر درباره رویدادها و تحولات سیاسی و اجتماعی دوره مذکور نوشته شده است.

روش کار بدین گونه بود که پس از مطالعه دقیق منابع یاد شده، اخبار و اطلاعات مربوط به شورش ها و قیام های گیلانیان در عصر شاه عباس استخراج و فیش برداری گردید و پس از آن فیش ها با توجه به ساختار پژوهشی در دسته های مختلفی قرار داده شد. سپس با توجه به اطلاعات تاریخی و بر اساس روش های پژوهشی در تاریخ به تجزیه و تحلیل و یافتن رابطه علت و معلول بین پدیده ها و رخداد های مربوط به موضوع پژوهش اقدام گردید و حاصل کار سرانجام با استناد به منابع تاریخی تدوین و نوشته شد.

تعاریف مفاهیم و اصطلاحات

انقلاب، بیه پس، بیه پیش، شورش، صفویه، قیام، گیلان

۱. انقلاب^۱

انقلاب به یک دگرگونی ریشه ای در نهادهای اجتماعی، سیاسی و اقتصادی که از یک طغیان بزرگ و یا واژگونی حکومت مستقر بر می خیزد دلالت دارد. انقلاب ها عموماً نتیجه نا رضایتی خلقی از رژیم مستقر و سیاست های سر آمدان حاکم است. اصول ایدئولوژیکی، فرهنگی و مذهبی عموماً برانگیزاننده انقلاب ها هستند.^۲

۲. بیه پس

از گذشته های دور تا چند قرن پیش گیلان به دو بخش تقسیم می شد که بخش غربی آن یعنی سمت راست سفید رود را «بیه پس» می گفتند. بیه در زبان محلی به معنی رود یا ساحل رود

1 -Revolution

۲- داریوش آشوری، فرهنگ اصطلاحات سیاسی، ص ۳۰

است. بدین ترتیب بیه پس به سرزمینی اطلاق می شود که در عقب سفیدرود قرار دارد، پایتخت بیه پس یا گیلان غربی، شهر فومن بوده است.

۳. بیه پیش

بخش شرقی یا چپ سفیدرود را «بیه پیش» می گفتند. بیه پیش به سرزمینی اطلاق می شود که در شرق سفیدرود قرار دارد، پایتخت بیه پیش یا گیلان شرقی، شهر لاهیجان بوده است.

۴. شورش^۱

شورش نوعی قیام است که در اثر بروز امواج نارضایتی در میان قشر یا اقشاری از جامعه علیه نظام حاکم صورت می گیرد و بیشتر به نفس تغییر و تحول جامعه توجه دارد. به هر حرکت خشونت باری که توسط جمعی با اهدافی محدود علیه حاکمیت سیاسی انجام شود شورش می گویند.^۲

در شورش ها عمدتاً هدف مطرح نیست ولذا شورش ها عموماً طغیانی و موقتی هستند. شورش ها تنها می خواهند کاستی ها، مشکلات و عوامل آن را از میان بردارند. در اغلب موارد شورش ها خواسته های جمعی مردم یک گروه یا جامعه نیستند بلکه تنها برآورنده امیال شخصی رهبران این قبیل شورش ها بوده که در پی برآورده شدن منافع خود، جمعی را نیز با خود همراه می کنند، در صورتی که قیام ها بیشتر اهداف و منافع گروهی را که حقوق آنان ضایع شده است را دنبال می کنند تا منافع فردی افراد را.

۵. صفویه

حکومت شیعی مذهب پس از اسلام در ایران است که به سال ۹۰۷ هـ. ق در تبریز توسط شاه اسماعیل اول پایه گذاری شد و با شورش افغان ها و تصرف اصفهان و قتل شاه سلطان حسین پایان یافت. ولی عده ای را عقیده بر آن است که پایان رسمی حکومت صفویه زمانی است که نادر در دشت مغان رسماً تاجگذاری کرده و شاه عباس سوم را از سلطنت خلع نمود. افراد این خاندان چون از اعقاب شیخ صفی الدین اردبیلی بودند این سلسله بدین نام نامیده شد.

1 -Rebellion

۲- داریوش آشوری، دانشنامه سیاسی، ص ۷۵

۶. قیام^۱

در اصطلاح فلسفه سیاسی و علم سیاست، قیام به مفهوم حرکتی مبارزه ای با هدفی معین و عملی ارادی و آگاهانه بوده که می تواند فردی یا جمعی باشد، در این نگرش قیام حرکتی هدایت شده، ارادی، آگاهانه که برای نفی وضعیتی و اثبات وضعیتی دیگر یا برای ایجاد اصلاح و انقلاب صورت می گیرد. قیام مفهومی وسیع دارد که شامل هر نوع جنبش و حرکت آگاهانه و ارادی اعم از فردی یا جمعی است. شاید مهم ترین معادل این اصطلاح از نظر سیاسی، واژه «نهضت» و «جنبش» باشد.

در بعد وسیع قیام شامل انقلاب، شورش، اصلاح، رفرم، نهضت، جنگ و جهاد رهایی بخش است، همچنین کودتاهای نظامی و سیاسی نیز نوعی قیام محسوب می شود. در زبان انگلیسی نیز مفهوم انقلاب «Revolution» و در زبان عربی «ثوره» معادل مفهوم قیام هستند.^۲

در اغلب موارد قیام ها واکنش مردمی است نسبت به خواسته های به حق خود در برابر ظلم و بی عدالتی حکام و سرکردگان حکومتی که بیشتر بار مثبت دارد، در صورتی که از نظر حکام و دولت مردان هرگونه واکنش مردم نسبت به عملکرد آنها در حکم شورش و طغیان بوده و بیشتر بار منفی دارد.

۷. گیلان

گیلان بخشی از نوار ساحلی شمال ایران، حدفاصل دریای خزر ورشته کوه البرز است و در شرق به مازندران و در غرب به اردبیل محدود است. سرزمینی کم وسعت است و به مانند همسایه شرقی اش ویژگی های جغرافیایی ممتاز از سایر نقاط ایران دارد. در روزگاران گذشته نبود وسایل ارتباطی و تکنولوژیکی و وجود کوه های صعب العبور در جنوب و غرب گیلان باعث کندی و اشکال در ارتباط گیلان با ماورای البرز و بخش های مرکزی ایران می شد، همین امر به اضافه دیگر ویژگی های جغرافیایی گیلان باعث شد که این سرزمین از سابقه استقلال سیاسی در طول تاریخ خود تا نیمه های حکومت صفویان برخوردار باشد.

1 - Movement

۲- علی آقا بخشی - مینو افشاری راد، فرهنگ علوم سیاسی، ص ۱۲۸

ارزیابی منابع پژوهش

الف: تواریخ سلسله ای و حکومتی

۱. تاریخ عالم آرای عباسی

مؤلف آن اسکندر بیک ترکمان ملقب به منشی است و جز در برخی موارد، کلیه مطالب آن از کتب دیگران فراهم گردیده است. اسکندر بیک ترکمان، منشی دیوان شاه عباس اول بود، بنابراین نوشته های او بیشتر جنبه رسمی و حکومتی دارد. کتاب مزبور یکی از منابع مهم شناخت بررسی تاریخ گیلان در دوره صفویه است، چه مؤلف سعی نموده رویدادهای این دوره را دقیقاً دنبال کرده، فرجام حکومت های محلی این منطقه را معلوم سازد. از آنجایی که اسکندر بیک یک مورخ درباری بوده است بنابراین تحلیل های او از دلایل شورش ها و جنگ های مکرر داخلی گیلان به دور از واقعیت بوده و غالباً مسئولیت آنها را بر عهده عوام گذارده شده، حکام و سلاطین صفوی را به انحاء مختلف تبرئه کرده است. از مطالب این کتاب بیشترین استفاده را در فصل دوم و چهارم و اندکی هم در فصل سوم برده شد، چون کتاب مذکور یک کتاب در تاریخ حکومتی است نه محلی بنابراین در بیان وقایع گیلان به جزئیات وقایع و حوادث نپرداخته و بیشتر کلیات حوادث را بازگو کرده است.

۲. نقاوه الاثاری ذکرا لایخار

اثر محمود افوشته ای نطنزی است در تاریخ صفویه، مطالب وی درباره حوادث دوران سلطنت شاه عباس اول تا سال ۱۰۲۲ هـ. ق از اهمیت فوق العاده ای برخوردار است. سبک نگارش وی همچون دیگر مورخین این دوره است. در باب روابط خان احمد و شاه عباس و نیز ارتباط او با دربار عثمانی مطالبی آورده و فرجام حکومت خان احمد و اوضاع گیلان پس از فتح آن به دست شاه عباس را بررسی نموده است. چون این کتاب نیز همانند عالم آرای اسکندر بیک ترکمان کتابی در تاریخ حکومتی است از این رو اطلاعات کلی از اوضاع و احوال گیلان در آن سال ها به دست می دهد ولی با این تفصیل از مطالب آن در فصل دوم، سوم و چهارم استفاده گردیده است.

۳. تاریخ عباسی

ملاجلالدین محمد منجم یزدی آن را در باب حوادث و اوضاع سیاسی دوران حکومت شاه عباس اول نوشته است. مورخ حوادث این دوره را به صورت سال شمار بررسی کرده است. درباره

حوادث گیلان در واپسین سال های قرن دهم، یعنی زوال حکومت های محلی آن و فرجام حکام و سرداران گیلان و اوضاع سیاسی این سرزمین پس از فتح گیلان مطالب مستند و سودمندی ذکر کرده است. از آنجایی که ملّا جلال نیز همچون اسکندر بیک ترکمان یک مورخ درباری بوده است در بیان حوادث و شرح وقایع جانب احتیاط را رعایت کرده و در کتاب خود در شرح حوادث مطالبی ننوشته که به مذاق شاه عباس خوشایند نباشد. در فصل چهارم در پی بیان حوادث گیلان پس از شورش خان احمد گیلانی از این کتاب مطالبی اخذ گردیده است.

۴. احسن التواریخ

اثر حسن بیگ روملو که تاریخ ایران از فرجام بایندریان آغاز نموده و به سال ۹۸۴هـ. ق یعنی سال سلطنت شاه اسماعیل دوم پایان می دهد. چون نویسنده وابسته به دربار صفوی بوده مطالب کتاب را یکسره به طرفداری از صفویان نگاشته، در مورد گیلان اطلاعات پراکنده اما مفیدی آورده است. از مطالب این کتاب وقایع سال های اولیه زندگی شاه اسماعیل اول، حضور و اختفای او در گیلان، حمایت شیخ زاهد گیلانی و سایر مردم گیلان از او و چگونگی به قدرت رسیدن او و نیز احوال بعضی از حکام محلی این سرزمین در زمان فرمانروایی شاه طهماسب اول صفوی خصوصاً اختلاف وی با امیره دوباج حاکم اسحاقی بیه پس و داماد خاندان صفوی و چگونگی دستگیری و سوزاندن وی توسط شاه طهماسب در فصل دوم کار مورد استفاده قرار گرفته است، همچنین در مورد وضعیت اقتصادی گیلان در فصل سوم مطالبی از این کتاب گرفته شده است.

ب: تواریخ محلی

۵. تاریخ گیلان

ملاعبدالفتاح فومنی گیلانی مورخ دوره صفوی است که حوادث گیلان را از سال ۹۲۱ تا ۱۰۳۸ هـ. ق به رشته تحریر آورده است.

وی کتاب خود را به تاریخ گیلان موسوم گردانیده است. او ابتدا مردی گوشه نشین بود اما پس از فتح گیلان به دست شاه عباس اول در سال ۱۰۰۶هـ. ق به مقام دیوانی دست یافت و مأمور تنقیح محاسبات بیه پس گردید. متن کتاب او از سلاست و روانی برخوردار نیست اما مطالب کتاب از حیث

ضبط وقایع و حوادث این دوره بسیار مفید و غنی است. او دوبار تاریخ خود را به رشته تحریر درآورده است، بار اول در زمان حکومت خاندان اسحاقی که آن را تاریخ گیلان نامیده، جانبداری از مردم و حکومت های محلی در آن مشهود است و تحریر دوم که پس از فتح گیلان به دست شاه عباس انجام شده و به آن عنوان فتوحات دارالمرز داده که در آن بعضی عبارات کتاب قبلی را تغییر داده و چیزهایی به آن افزوده است. شکایت از عمال و کارکنان حکومت مرکزی در این کتاب دیده نمی شود و گناهان متوجه حکمرانان محلی و گاهی مردم گیلان شد. این کتاب مشتمل بر دو فصل است: فصل اول در حالات ادبار و انکسار دولت مظفرسلطان و انقراض سلاطین اسحاقیه که بیشتر در فصل دوم پایان نامه مورد استفاده قرار گرفته است و فصل دوم در احوال خان احمد حاکم و والی ولایت بیه پیش و احوال پسران جمشید خان و به قتل رسیدن امیره سیاوش خان حاکم گسکر و عصیان امیره حمزه خان طالش حاکم آستارا و... است که بیشتر در فصل چهارم پایان نامه مورد استفاده قرار گرفته است. از آنجایی که کتاب تاریخ گیلان یک کتاب تاریخ محلی است بنابراین حوادث و وقایع گیلان در سال های مورد بحث با جزئیات بیشتر و دقیق تری به رشته تحریر در آمده است و مورخ کتاب نیز چون خود یک گیلانی بوده است رعایت حال گیلانیان خصوصاً خان احمد گیلانی را کرده و با احترام بیشتری از آنان سخن گفته است برخلاف آنچه که اسکندر بیک ترکمان در عالم آرای خود از مردم گیلان سخن گفته است. با این حال عبد الفتاح فومنی چون در دستگاه شاه عباس صفوی خدمت می کرده کاملاً جانب احتیاط را رعایت کرده و در کتاب خود مطلبی ننوشته که موجب خشم و نارضایتی شاه گردد.

۶. تاریخ گیلان و دیلمستان

ظهیرالدین مرعشی که از سرداران سلطان محمد کیایی بود، تاریخ گیلان را از ابتدای حکومت خاندان کیایی در شرق گیلان در قرن هشتم هجری قمری تا سال ۸۹۴ هـ. ق به رشته تحریر در آورده است. وی کتاب خود را در یک مقدمه و شش باب و هر باب را در چند فصل ترتیب داده است. مقدمه کتاب که در ذکر اصطلاحات گیلکی بوده یکسره از میان رفته است. شاید ظهیرالدین نخستین مورخی است که برای لغات محلی و اصطلاحات مردم عوام ارزشی قائل شده است و آنها را ضبط و ثبت کرده است.

ظهیرالدین در این کتاب با نگرشی منصفانه حوادث را شرح داده است و آن قسمت از حوادث را که در حیات او روی داده است و آنطور که خود می گوید با تکیه بر دیده ها نوشته است نه شنیده